

توسعه معنای قتل در داستان حضرت موسی علیه السلام در اندیشه تفاسیر عصری

زهره قیاسی^۱

چکیده

داستان قتل در زندگی حضرت موسی علیه السلام یکی از مباحث چالش‌انگیز در تفاسیر قرآنی است. این روایت که در سوره قصص آمده است، در طول تاریخ همواره مورد توجه مفسران بوده است. با توجه به تحولات فکری و اجتماعی در عصر حاضر تفاسیر عصری رویکردهای جدیدی را برای تفسیر این داستان ارائه داده‌اند. به همین دلیل هدف از تدوین این مقاله که به روش توصیفی - تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای - اسنادی انجام شده است، «شناخت توسعه معنای قتل در داستان حضرت موسی علیه السلام در اندیشه تفاسیر عصری» است. یافته‌ها حاکی از آن است که قتل در روایات قرآنی مطابق با سوره قصص واکاوی شده است. سپس به مفاهیم جایگزین برای قتل از جمله دفاع مشروع، خطای انسانی، آزمون الهی پرداخته شده است. و همچنین تاثیر توسعه معنای قتل به فهم شخصیت موسی علیه السلام نیز بررسی شد. در نتیجه توسعه معنای قتل در داستان حضرت موسی علیه السلام در تفاسیر عصری نشان می‌دهد که قرآن کریم متنی پویا و پاسخگو به نیازهای زمانه است.

واژگان کلیدی: اندیشه، قتل، داستان، حضرت موسی علیه السلام، تفاسیر، تفاسیر عصری.

^۱ طلبه سطح دو مدرسه‌ی علمیه نرجسیه سنقر.

مقدمه

داستان حضرت موسی علیه السلام، به عنوان یکی از مهم‌ترین روایت‌های دینی، همواره مورد توجه مفسران و اندیشمندان بوده است. بی‌تردید، یکی از ابعاد جذاب و چالش برانگیز این داستان، روایت قتل «قبطی» به دست حضرت موسی علیه السلام است. این رویداد از دیرباز تاکنون، موضوع مباحث و تحلیل‌های متعددی بوده و تفاسیر مختلفی را به خصوص در واژه‌ی «قتل» داشته است.

اما با گذر زمان و تحولات فکری و اجتماعی، رویکردها به متون دینی نیز دستخوش تغییر شده‌اند. تفاسیر عصری با بهره‌گیری از ابزارهای علمی و روش‌های نوین، تلاش می‌کنند تا به لایه‌های پنهان معنای و مفاهیم نهفته در قرآن دست یابند. در این راستا، داستان قتل حضرت موسی علیه السلام نیز از نگاهی تازه مورد بررسی قرار گرفته است. به همین دلیل این مقاله درصدد پاسخگویی بدن پرسش است که، توسعه معنای قتل در داستان حضرت موسی علیه السلام در اندیشه تفاسیر عصری چیست؟

با تحلیل عمیق این داسنان، می‌توان به درک بهتری از مفاهیمی چون قتل، دفاع از مظلوم، قتل غیر عمد و عواقب اعمال دست یافت. همچنین با بررسی دقیق این داستان، می‌توان آموزه‌های دینی را بهتر درک کرده و آن‌ها را در مسائل روزمره زندگی به کار بست.

با توجه به پیشینه‌ی می‌توان به مقاله‌ای با عنوان «تحلیل و نقد دیدگاه آیت الله سبحانی از فعل حضرت موسی (ع) در داستان قتل قبطی» به نویسندگی علی فقیه و همکاران (۱۳۹۷)؛ همچنین مقاله‌ی دیگری با عنوان «بررسی آیات موهوم ارتکاب گناه یا ترک اولی از سوی حضرت موسی (ع) در قتل قبطی» به نویسندگی علی فقیه و اسماعیل سلطانی بیرایی (۱۳۹۷)؛ در هر دو مقاله به واکاوی آیات ۱۵ و ۱۶ سوره‌ی قصص و آیه ۲۰ سوره‌ی شعرا پرداختند.

وجه تمایز مقاله‌ی حاضر با مطالعات پیشین در این است که این مقاله درصدد است تا به طور اخص به توسعه معنای قتل در داستان حضرت موسی علیه السلام در تفاسیر عصری بپردازد.

مفهوم شناسی

در هر پژوهشی نیاز است تا واژگان کلیدی و پرتکرار از نظر لغوی و اصطلاحی مورد واکاوی قرار گیرد در این مقاله نیز به واکاوی واژگان اندیشه، تفسیر، توسعه، قتل پرداخته خواهد شد.

اندیشه

اندیشه در لغت فکر، گمان، ترس، بیم.^۱ تفکر، تأمل، اضطراب^۲؛ است. و در اصطلاح «هر حرکت و انتقالی که برای نفس در ادراکات جزئی صورت گیرد را در اصطلاح اندیشه گویند».^۳ اندیشیدن فرایندی است که از طریق آن یک بازنمایی ذهنی جدید به وسیله تبدیل اطلاعات و تعامل بین خصوصیات ذهنی، قضاوت، انتزاع، استدلال و حل مسئله ایجاد می‌گردد.^۴

تفسیر

تفسیر در لغت به معنای کشف معانی قرآن و بیان مراد است؛ خواه به حسب مشکل بودن لفظ و غیر آن باشد، یا به حسب معنای ظاهر و غیر آن باشد.^۵ در جایی دیگر نیز آمده است که تفسیر زدودن ابهام از لفظ دشوار، که در انتقال معنای مقصود، نارسا و دچار اشکال است.^۶

توسعه

که در لغت به معنای فراخی، گشادگی است.^۷ توسعه جریانی چندبعدی است که متضمن دگرگونی‌های بنیادی در ساختار اجتماعی، سبک در یافتن عموم مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی،

^۱ عمید، فرهنگ جیبی عمید، ص ۱۷۹.

^۲ معین، فرهنگ فارسی معین، ج ۱، ص ۲۰۴.

^۳ سبزواری، شرح منظومه، ج ۱، ص ۸۴.

^۴ مجتهدی، فلسفه ی نقادی کانت، ص ۱۵۶.

^۵ زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۲۸۵.

^۶ معرفت، التفسیر الاثری الجامع، ج ۱، ص ۲۹.

^۷ عمید، فرهنگ جیبی عمید، ص ۳۷۷.

کاهش ناعادلانه و زدودن فقر مطلق است.^۱ «توسعه، فرایندی اجتماعی است مبتنی بر عقلانیت عمل، که در آن، جامعه از وضعیت غیر عقلانی نامطلوب به سوی وضعیت عقلانی مطلوب گذر می‌کند».^۲

قتل

قتل در لغت به معنای ازاله‌ی روح از بدن^۳ و از بین رفتن زندگی^۴ است. قتل در اصطلاح فقهی به عملی گویند که ادامه‌ی زندگی و حیات را از انسان گرفته و به مرگ شخص منجر شود که این عمل توسط قاتل انجام می‌شود.^۵

در ادامه به بررسی قتل قبطلی در تفاسیر قرآنی پرداخته خواهد شد.

۱. قتل در تفاسیر قرآنی و روایات شیعی مطابق با سوره قصص

روایت قتل قبطلی به دست موسی (ع) یکی از مهم‌ترین روایت‌های قرآنی است که همواره مورد توجه مفسران و اندیشمندان قرار گرفته است. این روایت، ابعاد مختلفی از شخصیت موسی (ع) و تعالیم قرآن را به نمایش می‌گذارد. در ادامه، به بررسی دقیق این روایت و مفاهیم مرتبط با آن پرداخته شده است.

روایت قتل قبطلی از نگاه مفسران

در این بخش، آیات مرتبط با روایت قتل قبطلی به صورت دقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد. مفاهیم کلیدی موجود در این آیات مانند «ظلم»، «عفو»، «عصمت» و... به طور مفصل تحلیل شده و ارتباط آن‌ها با روایت مورد نظر مشخص می‌شود. همچنین، دیدگاه‌های مختلف مفسران درباره این آیات و تفسیرهای ارائه شده توسط آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در آیات ۱۴-۱۷ سوره‌ی قصص داستان قتل قبطلی بیان شده است:

^۱ خلجی، تولید ملی حمایت از کار و سرمایه ایرانی، ص ۱۸.

^۲ جهانیان، تحول مفهوم توسعه و ارتباط آن با دین، صص ۸-۱.

^۳ راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن، ص ۶۵۵.

^۴ مطصفوی، التحقيق فی الکلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۱۹۳.

^۵ همان.

«وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ*» وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَ هَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ* قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ؛ وَ هَنَگَامی که (موسی) نیرومند و کامل شد، حکمت و دانش به او دادیم؛ ذو این گونه نیکوکاران را جزا می دهیم!* و او به هَنَگَامی که اهل شهر در غفلت بودند وارد شهر شد؛ ناگهان دو مرد را دید که به جنگ و نزاع مشغولند؛ یکی از پیروان او بود (و از بنی اسرائیل)، و دیگری از دشمنانش، آن که از پیروان او بود در برابر دشمنش از وی تقاضای کمک نمود؛ موسی مشت محکمی بر سینه او زد و کار او را ساخت (و بر زمین افتاد و مُرد!) موسی گفت: این (نزاع شما) از عمل شیطان بود که او دشمن و گمراه کننده آشکاری است!*(سپس) عرض کرد: «پروردگارا! من به خویشتن ستم کردم؛ مرا ببخش!» خداوند او را بخشید، که او آمرزنده مهربان است!*(سپس) عرض کرد: «پروردگارا! به شکرانه نعمتی که به من دادی، هرگز پشتیبان مجرمان نخواهم بود!».

با توجه به آیات فوق، مهم‌ترین مسئله‌ای که پیش می‌آید، مسئله‌ی دخالت حضرت موسی علیه السلام در قتل قبطی است. برخی افراد بر اساس ظاهر آیه حضرت را قضاوت کرده و پیامبر خدا را مرتکب قتل دانستند و این قتل را با توجه به گفته‌ی موسی؛ «این (نزاع شما) از عمل شیطان بود که او دشمن و گمراه کننده آشکاری است!*(سپس) عرض کرد: «پروردگارا! من به خویشتن ستم کردم؛ مرا ببخش!» از عصمت پیامبر دور است که مرتکب قتل شده باشد، از طرفی نیز اگر قتل قبطی جایز بود، چرا موسی علیه السلام بعد از قتل او گفت این عمل شیطان است؟^۱

برای پاسخ به این سوالات به دیدگاه سه دسته از مفسران پرداخته خواهد شد:

دسته‌ی اول، مفسرانی که قتل قبطی را غیر عمد دانستند

^۱ سید مرتضی، تنزیه الانبیاء، ص ۶۷.

می‌گذارد؛ جنبه خطاپذیری. اگرچه قتل قبطنی یک عمل اشتباه بود، اما توبه سریع موسی (ع) و تلاش ایشان برای جبران اشتباه، نشان از پویایی و رشد شخصیت او دارد.^۱

این روایت، درک ما از مفهوم عصمت انبیاء را نیز به چالش می‌کشد. برخی بر این باورند که عصمت انبیاء به معنای عاری بودن از هرگونه خطا نیست، بلکه به معنای مصون بودن از گناهان بزرگ و ارتداد است. روایت قتل قبطنی، این دیدگاه را تقویت می‌کند و نشان می‌دهد که انبیاء نیز مانند سایر انسان‌ها ممکن است مرتکب اشتباهات جزئی شوند.

روایت قتل قبطنی، الگوهای رفتاری ارزشمندی را برای انسان معاصر ارائه می‌دهد. اهمیت همدلی، عدالت‌خواهی، صبر، استقامت و تلاش برای بهبود مستمر، از جمله این الگوها هستند. همچنین، این روایت نشان می‌دهد که رسیدن به کمال، یک فرایند تدریجی و مستمر است و انسان‌ها با تلاش و کوشش می‌توانند به سوی آن حرکت کنند.

در مجموع، روایت قتل قبطنی، تصویری جامع و چندوجهی از شخصیت حضرت موسی (ع) ارائه می‌دهد و به ما کمک می‌کند تا به درک عمیق‌تری از انسانیت، خطاپذیری، توبه و کمال برسیم. این روایت، الهام‌بخش انسان معاصر است تا در مسیر رشد و تعالی گام بردارد و به سوی کمال انسانی حرکت کند.

^۱ محمدی‌آشنانی، ارفع، بررسی تطبیقی آرای تفسیری علامه طباطبایی و فخررازی ذیل آیات به ظاهر ناسازگار با عصمت از گناه حضرت موسی علیه السلام، صص ۲۱۷-۲۳۴.

نتیجه گیری

روایت قتل قبطی در قرآن، یکی از پیچیده‌ترین و بحث‌برانگیزترین روایات درباره شخصیت حضرت موسی (ع) است. این روایت که در سوره قصص آمده است، ابعاد مختلفی از شخصیت آن حضرت را به نمایش گذاشته و همواره مورد توجه مفسران و اندیشمندان قرار گرفته است. هدف اصلی این پژوهش، شناخت توسعه معنایی مفهوم "قتل" در داستان حضرت موسی و بررسی تأثیر آن بر درک شخصیت این پیامبر الهی در اندیشه تفاسیر عصری بوده است. مقاله حاضر با تکیه بر منابع معتبر و مطالعات پیشین، به نتایج زیر دست یافته است:

مفسران در تفسیر روایت قتل قبطی دیدگاه‌های متنوعی ارائه داده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به تفسیر آن به عنوان یک عمل دفاعی، خطای انسانی، یا حتی یک آزمون الهی اشاره کرد. روایت قتل قبطی، پرسش مهمی را در مورد عصمت انبیاء مطرح می‌کند. مفسران برای توجیه این روایت، مفاهیمی همچون "ترک اولی"، "دفاع مشروع" و "خطای انسانی" را مطرح کرده‌اند. مفهوم "قتل" در این روایت، فراتر از معنای لغوی آن است و می‌تواند نماد مبارزه با ظلم، دفاع از حق و یا حتی یک آزمون الهی باشد. روایت قتل قبطی، الگوهای رفتاری ارزشمندی همچون همدلی، عدالت‌خواهی، صبر و استقامت را برای انسان معاصر به ارمغان می‌آورد.

در نهایت، می‌توان گفت که روایت قتل قبطی، نه تنها یک روایت تاریخی، بلکه یک متن چندلایه و پرمعناست که می‌تواند برای تفسیر و تحلیل بسیاری از مسائل اخلاقی و اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد. این روایت، به ما می‌آموزد که انسان‌ها در عین کمال، ممکن است مرتکب اشتباهاتی شوند و مهمترین نکته، نحوه مواجهه با این اشتباهات و تلاش برای بهبود خود است.

منابع

❖ قرآن کریم

کتاب

۱. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۶ق.
۲. جوادی آملی، عبدالله، درس تفسیر آیت الله جوادی آملی، تفسیر آیات ۱۴-۱۹ سوره قصص، ۱۳۹۱/۰۷/۰۸. پرتال مدرسه فقاها.
۳. خلجی، محمد، تولید ملی حمایت از کار و سرمایه ایرانی، قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، چاپ اول، ۱۳۹۱ش.
۴. رازی، فخرالدین، مفاتیح الغیب، بیرون: دارالحیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.
۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، بیروت: درالقلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
۶. زرکشی، محمد بن بهادر، البرهان فی علوم القرآن، بیروت: درالمعرفه، ۱۴۱۰ق.
۷. زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت: دارالکتاب العربی، چاپ دوم، ۱۴۱۷ق.
۸. شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ق.
۹. سبحانی، جعفر، عصمه الانبیاء فی القرآن الکریم، قم: موسسه امام صادق علیه السلام، چاپ سوم، ۱۴۲۵ق.
۱۰. سبزواری، ملاهادی، شرح منظومه، قم: بوستان کتاب، چاپ دوم، ۱۳۸۶ش.
۱۱. سید مرتضی، شریف، تنزیه الانبیاء، قم: الشریف الرضی، ۱۲۵۰ق.
۱۲. سیوطی، جلال الدین، تفسیر الجلالین، بیروت: موسسه النور للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.
۱۳. شریف لاهیجی، محمد بن علی، تفسیر شریف لاهیجی، تحقیق میرجلال الدین حسینی ارموی، تهران: دفتر نشر داد، ۱۳۷۳ش.
۱۴. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه ی مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ق.

۱۵. طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی التفسیر القرآن**، تحقیق: محمدجواد بلاغی، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ش.
۱۶. _____ **تفسیر جوامع الجامع**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش.
۱۷. طوسی، محمدبن حسن، **التبیان فی تفسیر القرآن**، تحقیق شیخ آغا بزرگ تهرانی، بیروت: دارالحیاء التراث العربی، بی تا.
۱۸. طیب، عبدالحسین، **اطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: انتشارات اسلام، چاپ دوم، ۱۳۷۸ش.
۱۹. علیزاده، مهدی، **احکام سوء عرضه کالا در حقوق اسلامی**، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۲ش.
۲۰. عمید، حسن، **فرهنگ جیبی عمید**، تهران: راه رشد، ۱۳۸۹ش.
۲۱. قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران: مرکز آموزش های درسهایی از قرآن کریم، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ش.
۲۲. مجتهدی، کریم، **فلسفه ی نقادی کانت**، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۸ش.
۲۳. مطصفوی، حسن، **التحقیق فی الکلمات القرآن الکریم**، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.
۲۴. معرفت، محمد هادی، **التفسیر الاثری الجامع**، قم: تمهید، ۱۳۸۳ش.
۲۵. معین، محمد، **فرهنگ فارسی معین**، تهران: ادنا، کتاب راه نو، ۱۳۸۱ش.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، طهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۳ش.
۲۷. میبیدی، رشید الدین، **کشف الاسرار و عده الابرار**، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۱ش.
۲۸. یوسفیان، مهدی، **قاعده لطف و اثبات وجود امام حی**، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود علیه السلام، ۱۳۹۵ش.

نشریات

۱. جهانیان، ناصر، **تحول مفهوم توسعه و ارتباط آن با دین**، نشریه فبسات، شماره ۷، ۱۳۷۷ش.

۲. طالب‌تاش، عبدالمجید، آموزه‌های قرآن مهمترین نیاز انسان معاصر، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، دوره دوم، شماره ۴، آذر ماه ۱۳۹۰.
۳. محمدی آشنانی، علی، ارفع، فاطمه السادات، بررسی تطبیقی آرای تفسیری علامه طباطبائی و فخر رازی ذیل آیات به ظاهر ناسازگار با عصمت از گناه حضرت موسی علیه السلام، پژوهش نامه‌ی قرآن و حدیث، شماره ۲۷، پاییز و زمستان ۱۳۹۹.